

Ilze Grīnuma

## Ar pletni un Bibli uz izglītību

Bīskaps Alberts devis Rīgai pirmo skolu, skolēniem — gadsimtiem garu baznīcetekstu iekalšanu un rīkstes

Kad kādu dienu Rīgas skolas skolēni dodas ekskursijā uz tuvējo mežu, acu priekšā jau rādās ainas par dabas draugu kustības kārtējo pārgājieni. Tomēr pieminētā ekskursija notiek viduslaiku Rīgā, un skolēni dodas papildināt savas skolas peramo žagaru krājumus... Ziņas par pirmajām izglītības iestādēm Rīgā ir skopas. Cerība visu zināmo sakopot vienuviet radusies līdz ar 1919.gadā dibinātā Rīgas skolu muzeja atjaunošanu Skolēnu pilī. Aicinot atsaukties muzeja krājumu papildinātājus, skolotāja Agnese Zumente priecājas: «Nesen mūsu rīcībā jau nonāca unikāls pirmskara Latvijas skolēna portfelītis.»

Par pirmo skolu Latvijā, iespējams, pat visā Baltijā, tiek uzskatīta Domskola, ko, domājams, 1211.gadā dibinājis bīskaps Alberts. 300 gadu garajā Latvijas katoļu laikā trūcīgās ziņas par mācībām šajā skolā vēl mazāk min latviešu izglītošanās gaitas. Domskola ir pirmssākums šodienas Rīgas Valsts 1.ģimnāzijai, kuras vēsture, pateicoties tās kā Latvijā, tā trimdā dzīvojošo absolventu entuziasmam, ir viena no pilnīgāk izpētītajām.

Schule—skola—mācītava

Rakstisku liecību par to, ka latviešiem pirms 1211.gadā dibinātās būtu bijis kaut kas līdzīgs skolai, nav, teic vēsturnieks Alfrēds Staris. Turklāt maldīgi domāt, ka ar to sākās latviešu ceļš uz gaismu. Pirmajos gados Domskolas audzēkņi varēja būt vācu tirgotāju, dažādu amatpersonu dēli, vēlāk turīgo namnieku atvases. Domskola kā vienīgā mācību iestāde Rīgā pastāvējusi garus simts gadus.

Vārds «skola» pirmo reizi latviešu valodā minēts XVI gadsimtā. To latvieši esot aizguvuši no lejasvācu «schule», kas savukārt radusies no grieķu vārda «scholē», izpētījis A.Staris. Interesanti, ka XIX gadsimtā Juris Alunāns šim nelatviskumam bija izdomājis arī alternatīvu — mācītava, kas popularitāti tomēr tā arī nav guvusi.

Pārmaiņas skolu dzīvē Rīgā sākās XVI gadsimtā pēc reformācijas. Paralēli līdz šim pārsvarā noturētajām reliģiska satura stundām. Domskolā sākās grieķu un ebreju valodu studijas, arī gramatika, matemātika. Nākamie gadsimti, karu, nabadzības plosīti, Rīgu pamazām tomēr veda pretī izglītībai. Paplašinājās Domskola, zviedru laikos tika atvērts četrklasīgs Kārļa licejs Mazajā Pils ielā 4, kur tagad mītinaš Lutera akadēmija. Savukārt tirdzniecības attīstība prasīja tā dēvēto rēķinskolu veidošanu, kuras radīja nepieciešamību svešzemju mācību grāmatu vietā rīdziniekiem sākt rakstīt savējās.

Katri jauni iekarotāji nāca ar savu skolu reformu, vieniem bija elementārskolas, citiem aprīnķa skolas. Ap 1860.gadu Rīgā jau bija tuvu 90 dažādu skolu — elementārskolu, draudzes, privāto skolu, tā dēvēto štiftungskolu, kas eksistēja tikai no ziedojumiem, un citas. Mācības skolās gadsimtiem bijušas par maksu, arī grāmatas pirkuši vecāki paši, no maksājumiem atbrīvojot vienīgi zināmu skaitu trūcīgo.

Zīmīgs ir 1882.gads, kad Rīgā uzceltas divas jaunas skolu ēkas «pēc labākajiem Rietumeiropas paraugiem», raksta vēsturnieki. Skolām vieta izraudzīta Kalpaka bulvārī 8, kur tagad atrodas Valda Zālīša pamatskola, un K.Barona ielā 71, kur joprojām mājo Rīgas 18.vidusskola. Pāris gadus vēlāk dibināta Lielo meitu skola, tagad 17.vidusskola, vēl vēlāk arī tagadējā Rīgas A.Pumpura 11.pamatskola un F.Brīvzemnieka pamatskola.

#### Palaidnības un žagari

Lai iegūtu skolmeistara nosaukumu un varētu strādāt Rīgas vācu skolās, XVII gadsimtā pietika, ka pabeigta pāris klašu rēķinu skola un izieta prakse pie pieredzējuša skolotāja. Sliktāks stāvoklis bijis latviešu skolās, kurām sākotnēji skolotājus īpaši negatavoja un kuri mācīja pat 60 un 70 skolēnus vienlaikus. Skolotājs nolasa priekšā, skolēni dzirdēto atkārt, tad dzied kristīgas dziesmas, tad boksterē garīgos tekstus — tas arī viss, ko šajās skolās skolēni parasti mācījās. Garlībs Merķelis savās atmiņās par Bāriņu nama skolas skolotāju raksta: «Liela auguma vīrs ar saniknota runča skatieni raudzījās klasē.» Neatņemams skolotāja darba rīks — rīkste vai maza ādas pletnīte. Rīkstes, karceris, atstāšana bez pārtikas bijusi populāra līdz pat XIX gadsimtam, citviet pat ilgāk, Dienai stāsta A.Staris.

Draiskulības atļautas vienīgi 28.decembrī, sauktā par Nevainīgo bērnu dienu. Tad skola nodota skolēnu pārziņā.

Izrādās, arī skolotāju atalgojuma problēmas ir gadsimtiem vecas. A.Staris atradis ziņas no 1732.gada, kad skolotāji sašutumā par zemajām algām pie pilsētas kases piketējuši pat divas dienas. Interesanti, ka Latvijas brīvvalsts laikā pastāvēja arī stingri reglamentētas skolotāju vēlēšanas uz vakantajām vietām. Kopā ar pamatalgu skolotāji saņēma arī tā saucamo ģimenes piemaksu — noteiktu procentu no algas par katru apgādājamo ģimenes locekli. Līdz ar dzīves dārdzības pieaugumu skolotājiem tika maksāts arī graudā — malka, rudzu milti, par pazeminātām cenām pārdoti putraimi, kafija, siļķes, arī apavi un zoļu ādas.

#### Kleksi salaiza ar mēli

«Kur nu bez palaidnībām», savas skolas gaitas pirmskara Latvijā atceroties, A.Stara balss ir nebēdnīga. Tolaik skolās populāri bijuši skolēnu kooperatīvi, kur starpbrīžos tirgoti dažādi rakstāmpiederumi. Viena no ejošākajām precēm — tintes burciņas, kuras no palaidnībām kā starpbrīžos, tā stundās ātri gāzās vai iztecēja klekšos pa burtnīcu. «Ja ātri tos pamanīja, situāciju vēl varēja glābt ar mēli. Kleksi salaizot, gandrīz nevarēja pateikt, ka tur tāds bijis. Ja nu vienīgi parādot mēli,» smaidīja A.Staris.

«Špikojām, sarunājāmies, sadunkājāmies,» savas skolas gaitas atceras 1.ģimnāzijas absolvents, Zviedrijā dzīvojošais rakstnieks Jānis Gulbītis. Spilgtāk atmiņā palikusi vācu valodas skolotāja pārmācīšanas akcija. Pauls Eke katru jaunu gadu sācis ar paša sarakstīto grāmatu dalīšanu. «Stāvēja aiz katedras un tās katra skolēna virzienā izmētāja,» atceras J.Gulbītis. Norēķināšanās par grāmatām notikusi nākamajā dienā. Pēc grāmatu lidināšanas trešā gada skolēni savākto naudu aiznesuši uz banku, pretī saņemot prāvu kuli monētu. «Eke kā apmāts raudzījās lielajā kaudzē, tad trieca aiz dusmām tajā savu dūri. Īsts santīmu lietuss, ko paši pēc tam dabūjām atkal lasīt kopā,» atceras rakstnieks. Kopā sanācis aptuveni 15 000 monētu.

\*\*\*

Samaksa skolotājiem graudā XVII gs.\*

Profesori

2 zosis, 5 līdakas, 1—2 ālanti atkarībā no nopelniem, 1—2 vimbas atkarībā no nopelniem, 150 reņģu

Rektors

2 zosis, 5 līdakas, 1 ālants, 4 asari, 120 reņģu, 6 vistas

Pirms Lieldienām visiem

70 no Limbažiem vestas olas, lasis no Ikšķiles

\*Ziņas no Rīgas akadēmiskās ģimnāzijas, algu maksāja naudā

Avots: A.Staris Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944.gadam

\*\*\*

Fragmenti no Domskolas kārtības reglamenta

Rītos pieceļoties, vispirms jānomazgā rokas un seja, mute jāizskalo ar aukstu ūdeni un tad jāpateicas Dievas par aizsardzību aizvadītajā naktī

Jāsasukā mati, jāsaliek kopā uz skolu ņemamie mācību piederumi, jānospodrina apavi (..) un beidzot jāapgriež nagi

Ceļš uz skolu jāveic bez apkārt skatīšanās un savstarpējas ķildošānās, godbijīgi sveicinot visus, sākot ar rātskungiem un mācītājiem un beidzot ar cienījamām dāmām un jaunkundzēm

Pie galda jāsežas, nepārslogojot sevi ar pārmērīgu ēšanu un dzeršanu, izvairoties no skaļiem smiekliem

\*\*\*

Domskolas mācību plāns 1781.gadā (Stundu skaits nedēļā)

pirmajā klasē; izlaiduma klasē

Reliģija 12 3

Filozofija 2

Vācu valoda 1 2

Krievu valoda 2

Latīņu valoda 10 10

Grieķu valoda 3

Ebreju valoda 3

Antikvitāte\* 1

Enciklopēdija\*\* 2

Matemātika 3 2

Dabaszinības 2 2

Ģeogrāfija 2 1

Vēsture 2

\*mācību priekšmets, kurā mācīja senās Grieķijas un Romas vēsturi un kultūru

\*\*mācību priekšmets, kurā audzēkņi darbojās ar vārdnīcām

Avots: A.Staris Skolas un izglītība Rīgā no sendienām līdz 1944.gadam

\*\*\*

Skolēnu sodi Domskolā XVIII gs.

Sīks pārkāpums — aizrādījums klases vai skolas kolektīva priekšā, pārcelšana uz tā saukto soda solu klasē

Smags pārkāpums — karceris

Stundu nesagatavošana, vājas sekmes — pārcelšana uz zemāku klasi

Sevišķi smags pārkāpums — rīkstes klases vai skolas kolektīva priekšā

\*\*\*

Iz 1.ģimnāzijas dzīves

No G.Pērkona atmiņām par mācībām 30.gados:

«Daudz jautru atmiņu mums (..) saistījās ar ķīmijas skolotāju Jāni Āboliņu, kas nebija atbrīvojies no sava krievu skolās iegūtā akcenta. Viņam bija iemīļots teiciens: «Zēni, zēni, futbolli, volejbolli, visādi bolli, bet formuļli nekādi. Tā nevar, došu divi, došu piparus. Es zēnus saprotu, bet, ja zēns ir pirdaks, došu piparus.» Kādu reizi Āboliņš, maisot mēģenē dažādus šķidrumus, sola, ka drīz parādīsies baltas nogulsnes. Parādās

zaļas, ko Āboliņš komentē: «Baltas nogulsnes intensīvi zaļā krāsā.» Tad, apķēries, ka kaut kas tomēr nav kārtībā, nomurmina: «Mēģene bija netīra.»

Avots: Ģimnāzijas bijušo audzēkņu biedrības Zviedrijā izdevums

Rīgas pilsētas 1.ģimnāzija